Zolnai Béla, Napló (1944. március 8. – 1945. május 8.), s. a. r. Tüskés Anna, Budapest, ELTE Humán Tudományok Kutatóközpontja, 2025. 376 p.

Messzemenően üdvözlendő, hogy az ELTE Humán Tudományok Kutatóközpontja Irodalomtudományi Kutatóintézet és Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ 2025-ben megjelentette Zolnai Béla (1890–1969), egyetemi tanár, nyelvész irodalomtörténész II. világháború végén, Kolozsváron írt naplóját. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Kézirattárában őrzött füzetek publikálása nem csupán adatokkal, időpontokkal segít egyértelműsíteni bizonyos eseményeket, hanem a feljegyzések közzététele visszaadja egy egyre távolodó korszak hangulatát, szellemi pezsgését is. Zolnai Béla naplója ugyanis a II. világháború utolsó szakaszának egyik különösen értékes, személyes hangvételű dokumentuma, amely egyszerre történeti forrásként és irodalmi szövegként is felfogható. A kötet különleges érdeme, hogy a szöveget sajtó alá rendező Tüskés Anna irodalomtörténész alapos lábjegyzetekkel és a könyvben közölt tanulmányával kiváló segítséget ad a napló értelmezéséhez, használatához. A közel négyszáz oldalas műben közölt, 1944 márciusa és 1945 májusa közötti időszakot felölelő feljegyzések nemcsak a szerző mindennapi életének lenyomatai, hanem egy széteső világ érzékeny és gyakran megrendítő reflexiói is. Jól mutatja Közép-Európa és benne Magyarország és különös tekintettel Erdély idegen hatalmi megszállását, a német, majd a román és orosz hadsereg helyi tevékenységét, a II. világháború végső korszakában uralkodó bizonytalanságot, pusztítást, de reményt is.

A napló egyik legfontosabb sajátossága a személyesség és a történelmi tapasztalat szoros összefonódása. Zolnai nem törekszik utólagos értelmezésre vagy rendszerezésre: bejegyzései gyakran töredezettek, asszociatívak, és erősen kötődnek az adott pillanat élményeihez. A feljegyzésekben sajátos kettősség figyelhető meg: a mindennapi élet apró részletei – például az időjárás vagy olvasmányélmények – hirtelen váltanak át a háború brutalitásának tudatosításába. A Voltaire-olvasás közben felvillanó gondolatok és a bombázások, halálesetek egymás mellé kerülnek, mintegy érzékeltetve a kultúra és a pusztítás közötti feszültséget. Zolnai különösen a francia filozófus 1748-ban megjelent műve főszereplőjével, Zadiggal azonosul, párhuzamot von saját élete és a 18. században megjelent könyvben felvonultatott események között. Mindeközben reflexióban is többször idézi Voltaire-t hangsúlyozva, hogy igaza volt a francia filozófusnak: „a fanatizmus teszi tönkre az emberiséget" (173.). A napló külön értéke, hogy a napi eseményekre a világirodalom nagy alkotásait idézve reflektál. Ez a fajta megközelítés és a történések pontos leírásai a naplót jól használhatóvá teszi az egyetemi oktatásban nemcsak történeti forrásként, hanem szellemtörténeti megközelítésben is.

A napló egyik legmegrázóbb része a zsidóüldözés és deportálások leírása. Zolnai nem közvetlen tanúja minden eseménynek, de a hallott történetek, személyes tapasztalatok és megfigyelések révén hiteles képet ad a korszak légköréről. A gettósítás és deportálás jelenetei – például a várakozó emberek, a kiszolgáltatottság, az öngyilkosságok – nemcsak egyszerű történelmi leírások a feljegyzések között, hanem mély erkölcsi felháborodást is közvetítenek. Zolnai gyakran reflektál a kollektív felelősség kérdésére, és elutasítja azt az ideológiát, amely egy egész csoportot tesz felelőssé. Ez a humanista attitűd különösen hangsúlyos a műben, és élesen szemben áll a korabeli propagandával és bizonyos körökben hangoztatott véleményekkel.

Stilisztikai szempontból a napló rendkívül gazdag és sokrétegű. Zolnai műveltsége folyamatosan jelen van: a szöveg tele van irodalmi, filozófiai és történeti utalásokkal, többnyelvű idézetekkel. Ez a kulturális háttér azonban nem öncélú, hanem a valóság értelmezésének eszköze ebben a műben. A szerző gyakran próbálja a jelen eseményeit nagyobb történeti vagy filozófiai keretbe helyezni, ugyanakkor többször is kifejezi tehetetlenségét és bizonytalanságát. A napló így nemcsak tudós beszámoló, hanem egy értelmiségi identitás válságának dokumentuma is. Zolnai minden bizonnyal nem kizárólag saját maga számára írta feljegyzéseit, számolhatott azzal, hogy ezek egyszer kiadásban is megjelenhetnek.

DOI 10.17167/mksz.2026.2.312-313

Fontos elem a műben a hírek és rémhírek folyamatos jelenléte. Zolnai gyakran jegyzi fel, hogy „állítólag" vagy „nem hiszem", ami jól mutatja az információs bizonytalanságot és a háborús pszichózis légkörét. A valóság és pletyka közötti határ elmosódása nemcsak a korszak sajátossága, hanem a napló narratíváját is meghatározza. Ez a bizonytalanságérzet tovább erősíti a szöveg drámai hatását.

A napló társadalomkritikai dimenziója szintén figyelemre méltó. Zolnai nemcsak a politikai vezetést bírálja, hanem a társadalom különböző rétegeinek viselkedését is. Visszatérő motívum a képmutatás, az opportunizmus és a morális összeomlás kritikája. Ugyanakkor a szerző nem idealizál: a humanizmusa mellett megjelenik a keserűség és a kiábrándultság is, különösen akkor, amikor az értelmiségi körök reakcióit elemzi.

Történészként és francia–magyar kapcsolatok kutatójaként külön értékesnek találom a francia vonatkozásokat a naplóban. Mindenekelőtt jól kirajzolódik, hogy Zolnai tökéletesen ismerte nemcsak a francia irodalmat, hanem magát Franciaországot is. Feljegyzéseiben a helyszínekre, történésekre rendszeresen és pontosan utal. Külön érdekes volt számomra például Lerins szigetének említése, ahol jómagam is megfordultam és múltját is tanulmányoztam. Kiváló életrajzi adalékokat ad a napló továbbá az erdélyi területen szolgáló francia diplomaták és tanárok vonatkozásában is. Így például megjelenik Henri Jacquier professzor és Robert Régnier, illetve Henri Grenet lektorok. Ez utóbbi személy esetében a lábjegyzetben nem szerepel a születési dátuma (1901), holott ez az adat ismert, és az általam publikált tanulmányban elérhető. Külön érdekesek Zolnai Charles Claudon főkonzullal kapcsolatos feljegyzései, illetve, hogy említést tesz Budapesten ismert francia személyiségekről, Pierre Moorgrat-ról és Gabriel Asztrikról és nem utolsó sorban a *Magyar és francia nagy szótárat* elkészítő Aurilen Sauvageot-ról.

Anélkül, hogy felsorolnánk további neveket, fontos aláhúzni, a napló kiemelkedő érdeme, hogy felrajzolja azt a rendkívül kiterjedt kapcsolati hálót, amellyel a szerzője rendelkezett. Ez már önmagában is érdekes, de mélyebb hálózatkutatói szempontból is különösen fontos, hiszen rámutat arra, hogy ebben a korszakban egy egyetemi tanár milyen körökkel érintkezett. A műben megjelenő személyeken keresztül rendkívül széles horizont tárul az olvasó elé, amely további kutatásokat tesz lehetővé.

Összességében tehát megállapítható, hogy Zolnai Béla naplója kiemelkedő jelentőségű dokumentum, amely egyszerre személyes és kollektív szempontból is értékes információkat közöl a második világháború utolsó évéről. Irodalmi értéke a reflexív, művelt és érzékeny megfigyelői pozícióból fakad, míg történeti jelentősége a korszak mindennapi valóságának hiteles megörökítésében rejlik. Egy olyan kordokumentum, ami a maga komplexitásában segít értelmezni egy történelmi korszakhatár eseményeit és lényegét. Tüskés Annának köszönhetően, akinek fáradságos és alapos munkájáért minden dicséret kijár, a szöveg megfelelő kritikai kiadás formájában látta meg a napvilágot, ami segíti, hogy a feljegyzések ne csupán emlékként, hanem tudományos forrásként is értelmezhetők legyenek. Zolnai Béla II. világháborús naplójának a megjelentetése a fentiek alapján tehát messzemenő elismerést érdemel és egyben megerősíti, hogy érdemes lesz a folytatást (a naplósorozat 1948-ig tart) is közzétenni.

Fejérdy Gergely